

חיוב מזונות בעבד כנעני (גיטין יב)

גליון 380

איתא במתניתין בדף יא: האומר תן גט זה לאשתי ושטר שחרור זה לעבדי אם רצה לחזור בשניהן יחזור דברי ר"מ. וחכ"א בגיטי נשים אבל לא בשחרורי עבדים לפי שזכין לאדם שלא בפניו ואין חבין לו אלא בפניו, שאם ירצה שלא לזון את עבדו רשאי וכו'.

נחלקו ר"מ וחכמים אם שחרור נחשב זכות עבור העבד או חובה. ולכאורה ע"י השחרור מפסיד העבד מזונות שהיה מקבל מרבו, וא"כ חוב הוא לו. על זה קאמרי חכמים דאין זה חוב כי גם בהיותו עבד, יכול האדון שלא לזון אותו. נמצא שאינו מפסיד מזונות כשמשחרר, וממילא כולו זכות, וזכין לאדם שלא בפניו, ולכן אין האדון יכול לחזור בו לאחר שנתן השטר לשליח עבור העבד.

ובגמ' בדף יב. מזה שהמשנה אומרת שאם ירצה שלא יזון וכו', שמעת מינה יכול הרב לומר לעבד עשה עמי ואיני זנך. הכא במאי עסקינן, דא"ל צא מעשה ידיך במזונותיך וכו'.

רצתה הגמ' להוכיח ממשנתנו שאומרת שאם רצה האדון שלא לזון את עבדו יכול, דלמרות שמקבל מעשה ידי עבדו אינו חייב לתת לו מזונות. וכתב רש"י בד"ה עשה עמי, מלאכה ואיני זנך אלא חזור על הפתחים, עכ"ל. חיוב מזונות אינו מוטל על האדון.

ורצתה הגמ' דיתכן דחייב אלא שאם אמר לו צא מעשה ידיך במזונותיך, יכול לפטור עצמו מלתת לו מזונות כי ויתר על הזכות לקבל מעשה ידיו. אבל אם לא אמר צא, ומקבל מעשה ידיו, לעולם חייב לתת לו מזונות. ומסקנת הסוגיא היא שלרב אינו יכול, ולר' יוחנן יכול.

ולכאורה נחלקו רב ור' יוחנן אם האדון חייב במזונות עבדו או לא. לרב שחייב, אינו יכול לומר איני זנך. ולר' יוחנן ש"ל שאינו חייב, ויכול לקחת לעצמו כל מעשה ידיו אפי' שלא נותן לו כלום, ויחזור על הפתחים.

ולמ"ד דחייב במזונות לכאור' גדר החיוב הוא שכל מעשה ידיו של העבד שייכים לאדון, והאדון חייב לתת לו מזונות. ולפי"ז קשה דבסוף עמ' א' מובא דרב אמר דהמקדיש ידי עבדו, אותו העבד לווה ואוכל ועושה ופורע, ש"מ יכול הרב לומר לעבד עשה עמי ואיני זנך. מבואר בגמ' דהיות והאדון אינו חייב במזונותיו, הרי שאפי' שאינו נותן לו מזונות, מעשה ידי העבד שייכים לאדון, ולכן יכול להקדישם אבל למ"ד שחייב במזונות, הרי שאם אינו נותן לו אין כל מעשה ידיו שלו, וא"כ לא יחול ההקדש על כל מעשה ידיו שכן אין אדם מקדיש דבר שאינו שלו. כך מבואר בגמ'.

ואם נאמר שלכו"ע כל מעשה ידיו של העבד שייכים לאדון וכל המחלוקת היא האם חייב לתת לו מזונות או לא, הרי לכו"ע היה צ"ל שמעשה ידיו יהיו קדושים, ומדוע אומרת הגמ' שרק למ"ד שיכול לומר איני זנך מובן שמעשה ידיו קדושים. מוכח דלמ"ד שאינו יכול אין כל מעשה ידיו קדושים. כך הקשו האחרונים.

וע"כ י"ל דהיות ויש לעבד זכות למזונות, אין לאדון במעשה ידיו אלא במה שעושה מעבר לסכום שהוא צריך למזונותיו. ולכן מק' הגמ' שאם אינו יכול, הרי שאין כל מעשה ידיו שלו, ולמה אמר רב שכולם קודש. אלא דצ"ב היא גופא מנין שיש לע"כ זכות למזונות, ולכן המעשה ידים שכנגד מזונותיו אינם של האדון. והנה בעבד עברי דרשינן (כתובות מג) כי טוב לו עמך, שאינו יכול לומר לעבד עברי שלו עשה עמי ואיני זנך, דהעבד זכאי למזונות לעצמו.

וביאר בברכת שמואל שבעבד עברי התחדש בכי טוב לו עמך שחייב האדון במזונותיו. ואם אינו נותן מזונות אינו נוטל מעשה ידיו. והוסיף דבעבד עברי יש שני דינים. א) שחייב במזונות (ולכן אפי' אם אמר

צא מעשה ידיך במזונותיך ולא סיפק, חייב לתת לו מזונות). (ב) דע"י שנוטל מעשה ידיו חייב לתת לו מזונות. ואם אינו נותן אין המעשה ידים שלו להקדישם.

אבל בעבד כנעני אין חיוב מזונות, א"כ צ"ב למה אינו נוטל מעשה ידיו שכנגד מזונותיו אם לא זן אותו. והנה ברמב"ם (פ"ט עבדים ה"ז) כתב יכול הרב לומר לעבד כנעני עשה עמי ואיני זנך אלא ילך וישאל על הפתחים ויתפרנס מן הצדקה, שישראל מצווין להחיות העבדים שביניהם, עכ"ל.

הרי שא"א לא לתת לו מזונות כלל אלא להיות וכל ישראל מצווין להחיותו אין זה מוטל דוקא על האדון לתת לו מזונות אלא יחזר על הפתחים. אבל צריך שיתן לו לחזר על הפתחים.

וכן דייק בחי' רבי נחום (אות רפט) מרש"י (דף יב). שכתב וז"ל ואיני זנך אלא חזור על הפתחים. וצ"ב מאי בעי רש"י בזה דחזור על הפתחים, אטו עצה טובה קמ"ל. ולכאורה יש ללמוד מדברי רש"י האלו דכל הדין דאפשר לומר עשה עמי ואיני זנך נאמר רק בגוונא דאית ליה לעבד היכ"ת לחזר על הפתחים ולהתפרנס עי"ז אבל בגוונא דל"ל היכ"ת לחזר על הפתחים כו"ע מודו דא"א למימר ליה עשה עמי ואיני זנך.

ובטעמא דמילתא נראה דכו"ע מודו לעצם היסוד דהאדון אינו יכול ליטול את מעשה ידים בלא לזונו, וכל המחלוקת היא אם האדון מצי למימר ליה חזור על הפתחים ולהתפרנס ממקום אחר. ויסוד הך פלוגתא היא בדיני העבדות אי אית ליה לאדון זכות להשתעבד בו עד כדי כך ולמימר ליה חזור על הפתחים. ולפי"ז נמצא דגם למ"ד יכול לומר עשה עמי ואיני זנך הרי הוא צריך להותיר לו זמן לחזר על הפתחים וא"א לכופו לעבוד יומם ולילה בלא להעלות לו מזונות, עכ"ל.

והוסיף דזהו גם מה שכתב הרמב"ם הנ"ל ואיני זנך אלא ילך וישאל על הפתחים וכו', שישראל מצווין להחיות עבדים שביניהם וכו', דרך משום דיכול להתפרנס ע"י צדקה יכול לומר לו איני זנך, עכת"ד.

והחילוק בין עבד עברי לעבד כנעני מבואר בשיטות הקדמונים וז"ל והילכתא כר' יוחנן דיכול הרב לומר לעבד עשה עמי ואיני זנך. ודוקא עבד כנעני שהוטבל לשם עבדות אבל עבד עברי כי טוב לו עמך כתיב, עמך במאכל עמך במשתה, עכ"ל. ולפי הנ"ל היינו דהעבד צריך מזונות כדי לחיות, ובעבד עברי יש חיוב לספק לו מזונות אבל בעבד כנעני לא. אבל גם עבד כנעני שאין חיוב לתת לו מזונות א"א להשאיר אותו בלי אפשרות להשיג מזונות. הרי יש מצוה להחיותו ואינו כשורו וחמורו. אלא דא"צ שיתן לו אלא די שיאפשר לו לחזר על הפתחים.

והנה בתוס' (יב: בד"ה שמע מינה) כתבו דגם לר' יוחנן דס"ל דיכול לומר עשה עמי ואיני זנך אבל בשני בצורת אינו יכול כי לא ימצא מרחמים כמו בשנה רגילה. שוב חזינן דגם למ"ד שיכול אינו פטור לגמרי ממזונותיו אלא צריך לדאוג שלעבד יהיו מזונות רק שהוא אינו צריך לתת. אבל צריך שיהיה לו זמן שיוכל לחזר על הפתחים ויהיו אנשים שירחמו עליו ויתנו לו אבל בשנת בצורת שהאוכל מצוי פחות מוטל על האדון לתת לו כי הוא מקבל מעשה ידיו.

והנה הרמב"ם כתב (פ"ו נדרים ה"ד) ראובן שנאסרה עליו הניית שמעון בין בנדר בין בשבועה וכו' מותר לו לזון את אשתו ואת בניו ועבדיו אפילו הכנענים אע"פ שהוא חייב במזונותם וכו', עכ"ל. מפורש ברמב"ם שהאדון חייב במזונות עבדיו הכנענים. והרי הרמב"ם פסק (פ"ט עבדים ה"ז) כר' יוחנן שיכול לומר עשה עמי ואיני זנך (וכן הקשה בקרן אורה בנדרים לח:).

מוכח שיש חיוב מזונות על האדון כל שהעבד עובד עבורו גם לר' יוחנן אלא שאינו חייב לתת לו בעצמו אלא די לאפשר לעבד לזון את עצמו ע"י חזרה על הפתחים. אבל יסוד החיוב מוטל על האדון אפי' בע"כ. ולמ"ד אינו יכול אין העבד משועבד עד כדי כך, דאינו משועבד במעשה ידיו כנגד מזונותיו. ולכן אם האדון לוקח כל מעשה ידיו חייב לתת לו מזונות. ולא שהמעשה ידים הם שלו וחייב במזונות אלא שמעשה ידים אלו שייכים לעבד רק שיש לאדון זכות לקחת אותם אם נותן לו מזונות. ולכן אם לא נתן לו מזונות והקדיש מעשה ידיו אינם הקדש וכו"ל.

ובאומר צא מעשה ידיך במזונותיך, היות וכבר אינו נוטל מעשה ידיו אינו חייב במזונותיו. ובשני בצורת שאין הפרנסה מצויה חייב לעזור לו לפי רשב"ג. ולחכמים ס"ל שיכול לטעון שמרחמים גם אעבדי. ומבואר

בגמ' שאפי' למ"ד שאינו יכול כאן שאמר לו צא וכו' כבר אינו עובד עבדו ולכן אין מוטל עליו לתת אבל כשלא אמר צא וכו' לפי רב שאינו יכול לומר עשה וכו' חייב בעצמו לזון וכו"ל. ולריו"ח גם בכה"ג פטור.